

Cincogó Felicián kettős élete

[Látó, 2011. január]

(BAJOR ANDOR: EGY BÁTOR EGÉR VISZONTAGSÁGAI)

„ – Most pedig meséljen – szólta Felicián a kormányosnak.

A kormányos a messzeséget kémlelte, aztán megköszörülte a torkát.

– Mit méltóztatnak szívesebben hallgatni – kérdezte előzékenyen. – A szúcstűt, A kalózokat vagy A habeányt?

Felicián bólintott.

– Én a habeányt...

Mire a kapitány halkán megjegyezte a szomszéd asztal mellől.

– Én meg a kalózokat, a nagyobbaknak az való...

A kormányos erre megköszörülte a torkát.

– Igen Tisztelt Barátom és Kedves Kapitány Úr – kezdte meséjét a kormányos. – Volt egyszer egy habeány, és volt egyszer, hol nem volt egy kalóz. De az olyan volt, hogy a napra lehetett nézni, de reá nem.

– Melyikre nem lehetett nézni? – érdeklődött Felicián.

A kormányos eltöprengett.

– Egyikre sem – jelentette ki –, sem a habeányra, sem a kalózra...”¹

Az Egy bátor egér viszontagságai 1960-ban jelent meg először könyv formájában a Napsugár Könyvek sorozatban. A jelek szerint gyerekkönyvnek ígérkezett. Később néhányan – mondanom sem kell, felnőttek – szemére vetették, hogy az ígéretét nem tartotta be. Ezek a felnőttek tanácstalanok voltak a tekintetben, kik is az igazi címzettek; hajlamosak voltak csak az erőteljesen megmutatkozó kalandregény-paródiát látni, de legalábbis kétségbe vonták, hogy szólhat-e egyidejűleg és ugyanolyan mértékben felnőttekhez és gyerekekhez. A kritikus hitetlenség azon az előfeltevésen alapult, hogy a gyermeki műélvezetet minduntalan megakasztja a harsány ironikus hang, ezáltal roncsolja a narratíva töretlenségét, hitelességét, ellehetetleníti a naiv olvasást. A gyerek a nehezen érthető/nehezen élhető történetbe nem tud belehelyezkedni, ha pedig nincs átélés, nincs befogadás se.

Jelen sorok írója gyerekként, mit sem tudva erről a prekonceptióról, szabad akaratából olvasta szét lapjaira az 1982-es kék kiadást, anélkül, hogy közben arra gyanakodott volna, ez a könyv valójában nem is neki szól. A vallomás azonkívül, hogy leleplezi a személyes érintettséget a témában, egy számunkra fontos irodalomelméleti tétel példázására is szolgál. Nevezetesen, hogy a gyermekirodalom fogalma csakis a befogadó felől értelmezhető: ha gyerek és könyv között létrejön a kommunikáció,² akkor gyerekkönyvről beszélhetünk. Hasonlóképpen gondolkodhattak azok is, akiknek sikerült túllépniük a vélt vagy valószínű összeférhetlenségen azzal, hogy a tudósi alaposság iránti minden tisztelet ellenére sem vették olyan komolyan a határokat jelölő cöveket. Egerünknek szabad bejárást biztosítottak mindkét birodalomba, rábízva a probléma megoldását, és hősünk, nevéhez híven, bátran meg is oldotta azt.

A szemléletváltás kezdeti nehézsége kissé azokra a trükkös képekre emlékeztet, amelyek hol kiskirálylányt, hol vén boszorkányt mutatnak, és amelyeknek lényege, hogy látásunk eredendő fogyatékoságából kifolyólag egyszerre mindig csak az egyiket vagyunk képesek észrevenni. Valami ilyesmi történhetett azokkal a tudományos szemekkel is, akik egyfelől világosan látták a szöveg esztétikai

sajátosságai alapján a paródiát, amely a felnőttek irodalmi és más jellegű tapasztaltságára alapoz, másfelől látni vélték a gyerekek kalandéhségét, lelki igényeit megcélzó mesét is. Összességében azonban kételkedtek abban, hogy a kétféle beállítódás összeegyeztethető, más szóval: hogy ez egy olyan kételtű mű lenne, amely mindkét közegben egyformán életképes. Azt gondolhatták: ilyen állat nincs is.

Hát, úgy tűnik, mégis van. Számtalan más példa mellett a Bátor egér is bebizonyította, hogy egy mű felkínálhat egyszerre több érvényes olvasatot is, néha épp ettől válik belőle remekmű. Cincogó Felicián egyszerre hős és a hős karikatúrája, és mindkét szerepét primán alakítja. A szakirodalom immáron a rendszertani besorolást is elvégezte: dupla fedelűnek nevezi az ilyen típusú, kettős kóddal működő könyveket. Felnőtt és gyerek békésen osztozik rajtuk, „a gyerek élvezi, a felnőtt érti, a tulajdonjogon pedig nincs mit vitatkozni”³.

Két történettel állunk tehát szemben, akárcsak az élesszemű kormányos meséjében. Az egyik kisebbeknek való, piros és kék szemű hableánnyal, a másik nagyobbaknak, félszemű kalózzal. Mindkét olvasat teljes értékű, bár a különböző szemekhez különböző nézőpontok tartoznak, mást, máshogyan és máshonnan látnak. A paródia, mint minden valamirevaló kalóz, maga is félszemű, de legalábbis bandzsító műfaj: szándékosan rosszul lát, ferdén néz, torz képet mutat, összevissza kacsingat, hunyorog. Egyfajta törvényenkívüliségből támad a romantikus kalandregények békésen cirkáló hajóira, a zsákmányul ejtett sztereotípiákat, erőtlén alakzatokat, vérszegény műfaji konvenciókat pedig felszamárfülvezve írja bele egy hasonló szabályokkal működő történetbe. Az ilyesfajta kalózkodás valóban a nagyobbaknak való: a felforgatott nyelvi konvenciókat ő kódolja humorként, a szereplők és a cselekmény kiszámíthatósága az ő számára mulatságos, a többi parodisztikus hang, és a kacsintás is nekik szól. Az olvasónak egyrészt lelkileg és elég érettnek kell lennie ahhoz, hogy feldolgozza azt az egészséges kárörömöt és a ráismerés örömét elegyítő mámoros érzést, amivel mások hajóját fosztogatja, cinkostársul szegődve az íróhoz. Másrészt szükség van hozzá olvasmányélményekre is, arra a többtucatnyi viszontagságos könyvre, amit egy igazi nagy a háta mögött tudhat, és arra a távlatra, ahonnan szívesen emlékszik vissza rájuk.

A martalócok létezését sosem vonta kétségbe senki, a hableányt ellenben néha hiedelemként tartották, ezért őt alaposabban szeretném szemügyre venni a cáfolat reményében. Előre kell bocsátanom, hogy ezzel a szememmel rosszabbul látok, mint a másikkal. Mentségemre csak azt hozhatom fel, hogy hivatalosan most már én is a felnőttek bandájához tartozom, és ez a tapasztalatok szerint a krónikus feledékenységen és kényszeres viselkedésen kívül látási zavarokat is okoz. A felnőttég, ami előzőleg előnyös, sőt, kívánatos volt, ebben az esetben hátrányt jelent. Ezzel a hátránnyal és szemmel kell hát nekilátnom, mert nincs másik. Volt, de elveszítettem – és bármennyire is szeretném, nem tudom újra előteremteni.

A helyzetet nyilván az is jócskán megnehezíti, hogy egyszerre akarok olvasni „belülről” és „kívülről”.⁴ Bármennyire is paradoxonnak tűnik, nem tehetek másként, mert csak így deríthető ki, létezik-e naiv, gyermeki olvasat, és ami fontosabb: hogy mi működteti azt. A gyermekirodalom nem minősül gyermekirodalomnak pusztán egy kiadói, pedagógusi, szülői – vagyis kívülről jövő – döntés alapján. Ebben a kérdésben a végső szó a címezetté, vagyis a gyereké: akkor lesz az övé, ha szól hozzá, ha gyermeki a világkép, a látásmód, a hullámhossz – tehát ha magáénak tekinti.

A Bátor egér gyermekkönyvként a meseregény műfaji megjelölést viseli. Ez az irodalmi hibrid a mese és a regény összeházasításából született, de a rokonságot inkább a mese családjával tartja. A regénytől igazából csak a nagyobb irodalmi formát kapta, ami a használat során inkább folytatásos mesefüzérré alakult. A mesétől örökölte az értékrendet, a mágikus világképet, a jók győzelmét és a gonoszok megérdemelt bűnhődését. A meséből származik alakjainak szélsőségesen jó vagy rossz jelleme, viselkedése.⁵ Ebben a világban ugyanakkor otthonos és természetes a képtelenség, a nonszensz, és különböző formákban van jelen a humor, amely legtöbbször a gyermeki lélek és tudat működésének láttatásából fakad.

A meseregény jelen esetben ráadásul más műfajokkal is keveredett. A keresztezés nem volt nehéz, mivel a kalandos regények családja bizonyos szempontból amúgy is rokonságban állt vele világszemléleten, morálon, stilizált figurákon, polarizáltságon, igazságos végkifejleten keresztül. A Bátor egér hableányos olvasata ilyen értelemben kétségkívül duplán is teljesíti a mesére vágyódó gyerekolvasói várakozást: szereplőivel egyszerű azonosulni, van benne izgalom, lebilincselő kaland és viszontagság bőven, kellő számú váratlan fordulat és „nyílegyenes száguldás a boldog végkifejlés felé”⁶. A kalandok színtere gyermeki léptékű világ, ahogyan gyermeki a perspektíva, és maguk a hősök is gyerekek. A felnőtt gyerekolvasói nézőpontjának kétes relevanciájából eredően ennyi érv még nem elég a bizonyításra, ezért egy másik kapcsolódási pontot is keresek, amely remélhetőleg megfelelő kulcsnak bizonyul az alulnézetből való olvasathoz. Ez pedig nem más, mint a játék.

A játék szabad, érdek nélküli cselekvés, amely izgalmat, feszültséget, örömet hordoz magával; egy más világ, amelybe belépve bizonyos időre eltávolodunk a valóságos viszonyoktól és időtől;⁷ egy más tudat, amellyel ennek az új világnak sokszor magunk kreálta szabályait szigorúan betartjuk, miközben pontosan tisztában vagyunk azzal, hogy csak úgy teszünk, mintha máshol és más időben lennénk. Mindenki tudja vagy érzi a lényegét, aki valaha is át tudta adni magát valamilyen játék örömeinek. Nem is célunk tovább firtatni természetét, ezen a ponton ugyanis sokkal fontosabb az a tény, hogy ez a bűvös valami alapvetően meghatározza a gyermek világát,⁸ életének bármely mozzanatát birtokba veheti – így az olvasást, ezen belül az általunk vizsgált könyv teremtett világának alakítását és életre keltését, a műben való kalandozást is.

A kalandregény műfaja éppen erre a viszonyulásra számít.⁹ És erre a viszonyulásra számít – reflektáltan is – a Bátor egér mint kalandos meseregény. Az egész tulajdonképpen könnyen átalakítható játékká: játszunk azt, hogy világ körüli útra megyek, játszunk azt, hogy nagy felfedező vagyok, játszunk kalózosdit, indiánosdit... felnőttesdit. A történet így már bármilyen képtelen lehet, bármi bármivé átalakulhat: a kormányos nyugodtan utazhat sótartón a fűszerszigetről, a bicikliből, ha a szükség úgy hozza, lehet pedállal induló hajó vagy falhoz támasztható repülőgép – itt mindezeknek hitele van.

Az ironia vagy meghökkentés által eltorzított – felnőttek számára ezért nevetséges – elemek is megtalálják helyüket ebben az önálló törvényekkel rendelkező birodalomban. A kifordított nyelvi beidegződések furcsaságai itt természetes módon látszanak működni. Ennek oka is a különböző látásmódokban rejlik: az ugyanis, hogy mi szokatlan, mindig a megszokott függvénye. A felnőtt számára evidenciaként működő konvencióknak a gyereken még nincs teljhatalmuk. Jóformán még csak most ismerkedik velük, próbálgatja és ösztönszerűen szétszereli őket – akárcsak az indiánok Felicián repülőgépét –, hogy lássa, mi van belül. Aztán újra összerakja és használja egy olyan sajátos, de nagyon is következetes logika szerint, ami egy újabb kulcsot jelenthet a mesébe vezető ajtóhoz. Ez a logika nem tekinti képtelenségnek, így nem is akad fenn azon, hogy a beteg Felicián egy konkrét ágyrak esett, hogy a vőlegény párja a vőlegényné, hogy üthet a megmenekülés negyedórája is, hogy létezik ősmező, jégliget, légcsavarhúzó vagy trópusi szvetter. Valószínűleg nem ugyanolyan mértékben tekinti érvényesnek az egyes formulákat, feltehetően elég korán tudja például, hogy a vőlegény párja valójában a menyasszony, és ezt már most is tréfásnak fogja tartani – de van még ezen kívül száz ilyen. Idővel persze ezeket is megtanulja, és ő is nevet rajtuk, fokozatosan behatolva a másik dimenzióba. Addig azonban megmarad neki a nyelvvel való ismerkedés személyre szabott, titkokban bővelkedő kalandja, amelyet a felnőtt már nem élhet át többé – nem úgy, mint gyerekként.

A játékban nincs már jelentősége a különböző figurák sztereotíp viselkedésének. A néhány odavetett vonással felvázolt alakok, amelyek a felnőttet gunyoros utánzásra készítették, a gyerekeknek most jó szolgálatot tesznek: megkönnyítik az azonosulást. Számára ez egy szerepjáték, ahol az a cél, hogy minél hamarabb és egyszerűbben belebújhasson a szereplő bőrébe, és átélhesse a másnak lenni örömeit; erre pedig a sematikus figura tökéletesen megfelel. Elég hozzá néhány jelzesszerű tárgy, gesztus, cselekvési mód, amit utánozhat.¹⁰ A hősök által felvett kényeseres pózok így új értelemet nyernek: ha valaki fel-alá sétál és pipázik, abból a játék világán belül mindenki tudja, hogy ő a hajóskapitány, és ugyanilyen okból kell a kormányosnak folyton a látóhatárt kémlelnie.

A szerepeket készen kapott és önkényes elemeket egyaránt felhasználva alkotják meg. Ha a játékos olvasmányélményeik, egyéb helyekről beszerzett információik vagy fantáziájuk alapján azt gondolják az indiánokról, hogy kiabálnak és fürkésznek, vagy hogy a kalóz randalírozik és goromba, akkor az indiánnak és kalóznak így kell viselkednie, mert így van rendjén. Pennarágó Boldizsár alakja ilyen értelemben szinte játékrontó: minduntalan belezavar ebbe a rendbe azzal, hogy vissza akarja állítani az általa elképzelt rendet, például megjavítja az indiánokat – hacsak nem tartozik a játékszabályok közé az is, hogy az indiánok néha megjavulnak, mert, ugye, vannak jó indiánok is. A kalózok sose javulnak meg, azok kalózságukban megátalkodott népség.

A játékszabályok betartása a játék ideje alatt mindenkire nézve kötelező, ha nem akarja saját és a többiek játékát is elrontani. A szerepet és a játékot tehát komolyan kell venni, amíg tart. Jó példával jár elől ebben a kapitány, aki többször is füllent a toronyba beajánlott szappannal kapcsolatban, amikor kalózt játszik, noha a való életben nem kenyerere a hazudozás.

„Ez természetesen füllentés volt a részéről, de csak azért füllentett, mert most kalóz volt, és úgy is kellett viselkednie.”¹¹

Ez a szabálykövetés annyira elengedhetetlen feltétele a játéknak, hogy maguk a renitens kalózok is

felháborodnak a vélt szabálysértésen, és emlékeztetik Feliciánt, hogy a hógolyóba nem jár követ tenni. A szabályok a játék szabta kereteken belül rugalmasak, nem kell mindegyiknek készen állnia rögtön a játék elején – persze ez nagyban függ attól, miféle játékról van szó –, adódhatnak ugyanis olyan helyzetek, amelyekkel nem lehet előre számolni:

„A kalózkapitány még felajánlotta nekik, hogy álljanak be kalóznak, alhadnagyi rangban. Ez esetben álarcot is kapnak és fekete egyenruhát. De a büszke hősök visszautasították ezt az ajánlatot, mire levezették őket a hajó fenekére, ahol kezdetét vette a gályarabság.

Csak ketten voltak gályarabok, mivel a kalózok csak most határozták el, hogy gályarabokat is gyűjtenek.”¹²

A kalózok nyilván nem gondoltak arra, hogy ezt a rendkívül csábító lehetőséget a hősök visszautasítják, ezért rögtönözniük kellett, „mondjuk, hogy akkor most elhurcolunk gályarabnak” felkiáltással, ahol a „mondjuk azt, hogy” formula a szó mágikus erejével ható varázsigeeként teremti meg azt az új szabályt vagy szituációt, amihez a játékosok villámgyorsan alkalmazkodnak, és kialakítják az új szerepeket. Erre a rugalmasságra nagy szükség is van ebben az izgalmas kalandban, ahol követni kell a műben egyre-másra változó díszleteket, helyszíneket és helyzeteket, gyorsan kell átvedleni újabb és újabb szerepekbe. Mint minden más játékot, ezt is a valóság táplálja, és a realitás és fikció különös keveredéséből származó kettős tudat jellemzi.¹³ Olyan titokzatos birodalom, amely teljesen és mégsem teljesen mentes a realitás erejétől.¹⁴ Mesékből, kalandos történetekből és a gyerek saját életének tapasztalataiból, viszonyaiból – félelmeiből, korlátaiból, örömeiből és vágyaiból – van összegyúrva. Ebben a világban más prioritások, más értékrend érvényes: Feliciánra nézve valóban nem az elsüllyedés, hanem az elázott bunda jelenthet veszélyt, ahogyan a hóhér is kikapathat otthon, mert nem tudott vigyázni a ruhájára, és az most csupa spenót. Hihetőnek tűnik, hogy a legrettenetesebb kínzás az, ha váratlanul az ember elé ugrálnak, és azt kiáltják: Hu! Hamm! Még a kalózkokról is el tudjuk képzelni, hogy javítani akartak rajzból és kézimunkából, pedig tudjuk róluk, hogy órán általában nem figyelnek, csak izegnek-mozognak, kotorásznak és csörömpölnek. Mi több, még puskázni is szoktak.

Ami a gyerek elképzelt mesei birodalmából hiányzik vagy magyarázatra szorul, azt személyes élményeivel és fantáziájával pótolja, magyarázza. A Húsvét-szigetek egy megelevenedő húsvéti képeslap, gyöngyvirággal, nyíló orgonabokorral, csengős báránnyal, piros tojással és csokinyúllal. A tudósok bogárgyűjteményt és mikroszkópot hurcolnak magukkal a sarkvidékre, a hajókra azért kell árbockosár, hogy legyen miben tartani különböző dolgokat. A végtelen hómezőt a hónaposretek-ágyások közelébe, az atomkutatást az erdei gombák után való kutatás mellé utalja. Itt a habléány rokona a habrolónak, a kalózok leveleit értelemszerűen kalózpósta hordja, és a pörölés alatt éktelen veszekedést kell érteni. Ha valaki néha, fél lábbal a mesében, fél lábbal a valóságban állva, kiesik a szerepéből, az se baj. Megbocsátható, ha Felicián roppant fontos repülőgép-alkatrészek vásárlásakor a kormánykereket és ejtőernyőket díszítő, érdekes képek nézegetésébe feledkezik bele: narancsfákba, zsiráfokba, törpékbe, Hófehérkébe és Hamupipókébe, no meg a pöttyös galócába. És bár az indiánok ádázul fürkésznek, a kalózok pedig gorombák, azért akadhat közöttük álmatag őrszem és készséges kalóz. Azonkívül, honnan is lehetne tudni pontosan, mire való az árbockosár, hogyan működik a tűzhányó, mitől Húsvét-szigetek a Húsvét-szigetek, és hol kell kutatni az atomot?

Ha ezeket éppenséggel nem is, az iskolából például sok mindent lehet tudni: a szorzótáblát, a hármasszabályt, a Duna legnagyobb mellékfolyóját – még azt is, hogy az eledelét vérengzés útján szerző jegesmedve félelmetességét enyhíti az a tény, hogy kizárólag az Északi-sarkon szokott tartózkodni. Csupa életbevágóan fontos dolog, amint azt Felicián példája ékesen, bár némileg abszurd módon bizonyítja. Ő igazán jó diák: szorgosan tanul, mindig elkészíti a házi feladatát, illetlenül viselkedik, óvja a természetet, és betartja a közlekedési szabályokat, és legfőképpen: soha nem feledkezik meg arról, hogy mestere intéseit és tanításait felidézze, bármilyen körülmények közé kerüljön is. A hűség és következetesség el is nyeri jutalmát: ezek az intések és tanítások nem egy meleg vagy éppen hideg helyzetből menekítik ki épen hősünk sűrű bundáját.

Az iskola, amely annyira meghatározza a gyerek mindennapjait, szükségszerűen és hangsúlyosan kerül bele a játékba. Számítani lehet rá, hogy a jegesmedvét Pennarágó Boldizsár még a végtelen hómezőn is kikérdezi. A kalóztérkép tulajdonképpen házi feladatnak készült rajzóra; meglehetősen hanyag és rendetlen munka, pedig a javításból kiderül, ez a csavargó, igazolatlanul hiányzó népség is tudna szépen rajzolni, ha akarna. A kézimunkaórán szerzett kezűgyességgel gyerekjáték a bálnából szalonnát, kolbászt és tepertőt nyerni: a kék vonal mentén felvágjuk, szaggatott vonal mentén behajtuk. Mivel pedig fő a

fegyelem, a tudományos expedíció Pennarágó Boldizsár vezényszavaira menetel, nehogy a tudósok kiugráljanak a sorból vagy lemaradozzanak

Ha valamilyen nehézség adódik a sors kiszámíthatatlansága folytán, azon csak a matematika segíthet: szorult helyzetében Felicián bonyolult számtanpélda megoldásán töri a fejét lázasan, attól remélve szabadulását. A hősök tudását a jegesmedvéről vagy a dél-amerikai őseredőkről közvetlen tapasztalat hiányában a biológia és földrajz tankönyvek definíciói határozzák meg; a táj, amely fölött elrepülnek, leginkább egy térképre hasonlít, ahol a hegyek csúcsán jelzőtáblák közlik előzékenyen az illető hegy nevét, no meg némi plusz útbaigazítást is, a turisták számára: „Popokatepetl-tűzhányó. Igen veszélyes indiánok 90 km.”

Végül, de nem utolsósorban visszaköszön az irodalom és a nyelvtan a célzatosan alkalmazott mesék tanulságaiban, valamint a levélírás konvencióiban és a helyesírási szabályokban:

„Felicián kétségbeesetten ült a Sarkon, és először nem tudta, mitévő legyen. De nemsokára fölcúsodott a csüggedésből, és rácsapott a homlokára. Eszébe jutottak ugyanis azok a mesék, melyeket az iskolában hallott.

Így például eszébe jutott A szücsstű, Hamupipóke, a Csizmás kandúr meg Az óriások. Miután ezeken a meséken elgondolkozott, rájött a tanulságokra is: sohasem szabad elcsüggedni, hanem segíteni kell magunkon, valamint társainkon, mert csakis így boldogulhatunk az életben. Mikor ez a tanulság eszébe jutott Feliciánnak, azonnal fölállott, és körülnézett: merre lehetnek társai, akiken segítenie kell, másrészt ő maga is hol van, mert saját magán is segítenie kell.”¹⁵

„Végül a kapitány kabátja zsebéből egy üveg bort húzott elő, együttesen megitták, majd hozzáláttak, hogy üzenetüket beletegyék a palackba. Részletesen leírták a jéghegyen történeteket, elbúcsúztak szeretteiktől, barátaiktól, s kifejezték reményüket, hogy a levél az ismerősöket egészségben találja.”¹⁶

A tananyag és a pedagógia tehát szemlátomást mindenhová befurakszik, mindenre megoldást talál, mindent felülbírál. A gyerektudósok, gyerekindíánok, gyerekkalózok fölött ott tornyosul a jó és bölcs Pennarágó Boldizsár gyaníthatóan tintalevesen és papírgaluskán élő személyében a hús-vér egérszereplővé növesztett didaxis. A játék mint megközelítésmód azonban ezt az idegesítő mindentudást és hatalmat is képes megsemmisíteni vagy legalábbis magához szelídíteni azzal, hogy beépíti magába egyfajta ironizált szerepként. A játék során a gyerek kioldhatja magából azokat a frusztrációkat és feszültségeket, amelyeket az őt folyton kioktató, rendreutasító, a mindig okosabb felnőtt világ kelt benne. A szabályok értelmében itt még fölébe is kerekedhet: szabadon nyújtogathatja rá a nyelvét, ha neki úgy tetszik, de akár jéghegy hátán is elmenekülhet előle. És hogy még inkább kifogjon rajta: az enyhén stréber jó tanuló ellenpólusaként megteremti a vásott kalóz alakját, akiről leperog a nevelés. A pedagógus erélyéből és tekintélyéből itt csak arra futja, hogy elkobozza a sárgaréz tokot, amivel a kalóz csörömpöl, ahelyett, hogy figyelne az órán. Mindannyian sejtjük, hogy csak idő kérdése, és a kalóz ismét zörögni fog valamivel a pad alatt.

Persze, van itt még egy kelepce, amit a mesében sétáló felnőtt sehogy se tud kikerülni. A felnőttéssé váló gyerek a körülötte látható mintákat másolja (gondoljunk csak arra, hogyan találja fel Felicián a repülőgépet egy szórakozott tudóstól ellesett tejesköcsög-borogató módszerrel). A játék így néha komoly tanulságokkal szolgálhat a felnőtt számára: görbe tükörként szembesíti őt saját gesztusaival, viselkedésével. Csúfondáros szólamban hallgathatja vissza, milyen hamisan csengenek moralizáló célzattal, de minden meggyőződés nélkül hangoztatott frázisai. Ez a hang hol jólneveltségre, hol szorgos tanulásra int, hol a bűnös indián lelkére próbál beszélni ilyenképpen:

„– Mit szólna hozzá, ha hallaná édesanyád, amikor így üvöltesz? Nem gondolod, hogy fájna a szíve?”¹⁷

„– Meg kell javulni, fiam. Nincs csúnyább dolog, mint a lövöldözés, ezt tanuld meg. Ahogy nézem, te azt sem tudod, melyik a Duna legnagyobb mellékfolyója?”¹⁸

A kényelmetlen érzést, sajnós, nem utalhatjuk át utánvéttel az iskolához. A kórust természetesen Pennarágó Boldizsár irányítja, de valljuk be, a mindennapok felnőttjei is sokszor bekapcsolódnak egy-egy nóta erejéig.

Bajor Andor írásaiban számtalanszor vállalt közösséget a gyerekekkel gondolkodásban, a világhoz való viszonyulásban; felnőtt ábrázattal a csillagot látni vágyó kölyköket képviselte, vagy velük együtt ő is beugrott más felnőttek rossz tréfáinak, hogy ne érezzék magukat olyan egyedül. A kíméletlen szembesítéssel és együttérzéssel most újra a gyerekek oldalán áll, így semmiképpen sem állítható, hogy eljátszotta volna a könyv iránt megelőlegezett gyermeki bizalmat. Sokkal inkább a tudálékos felnőtt elbizakodottságát játszotta ki, az önhittséget, amellyel biztosan állítja, hogy az élet kritikus pillanataiban

segít a Duna legnagyobb mellékfolyója, a szorzótábla és a hármasszabály, életmentő lehet a jelesre elkészített rajz és kézimunka házi feladat, de legfőképpen az, ha az ember felidézi az iskolában hallott mesék tanulságait. Mert az irodalom már csak ilyen tanulságos.

Ha már tanulságnál tartunk, ez a történet is tartogat számunkra még egyet. Bármennyire is tisztán látjuk ez esetben a két különböző tudat, látásmód működését, nem húzhatunk éles határvonalakat. A képbe, akaratlanul is, hol a habléány farokúszója lóg bele, hol a kalóz sötét vigyora. Az irodalom vizein járunk, ahol az átjárás szabad és állandó. Ahogy a kormányos meséjében összefonódik habléányunk és kalóznunk sorsa, úgy játszik át egymásba folyamatosan ez a két olvasat; egyszerre hasonlítanak egymásra és különböznek egymástól. Mindkettőjük lényegét ugyanaz a motívum határozza meg: a játék – ez azonban hol szövegformáló, hol világformáló erő. Az egyikben a szövegvilág teremtésének eszköze, a másikban a szöveg teremtett világának működési elve, fő mozgatórugója. A játékos gyermeki olvasat is paródia, a felnőtt viszonyoké és rugalmatlanságé; a paródia is játék, irodalmi és nyelvi konvenciókkal. Egyikük játékát az ironikus eltávolodás miatt mindvégig egyfajta kívülállás jellemzi, másikukét az önfeledtség. Ebben a játékban a felnőtt a ráismerés, a gyerek a másnak-lenni örömét éli át. A különböző nézőpontok a komolyság–komolytalanság ellentéppárral is játszanak: ami az egyik olvasatban komolytalannak minősül, a másikban visszanyeri hitelét. Összeköti őket a játék jegyében továbbá az utánzásra való hajlam, ami, attól függően, hogy a pálcikahősök ellenében vagy érdekében történik-e, lehet gúnyos vagy őszinte.

Mindezekon kívül van még valami közös bennük. Mindketten kissé hátrányos helyzetű irodalmi családokból származnak, amelyek rendszerint a komoly irodalomnak a peremén élnek/éltek. A szerző, az igazságot orvosolandó, felkarolta őket, és bemutatta őket egymásnak, ők pedig, kölcsönösen felismerve a másikban a rokon lelket, közös összefogással egy olyan alakváltó, duplafedelű vagy kétéltű művet hoztak létre, ami nemcsak vízen és szárazon, de levegőben és jégtáblák között is otthon érzi magát.

Nem állíthatjuk egyszerűen azt sem, hogy ez egy olyan könyv, amit a felnőtt ért, a gyerek élvez, vagyis ahol a felnőtt az eszét, a gyerek az érzelmeit használja olvasáskor. A felnőtt, persze, paródiaként olvassa, érti és jót nevet rajta. De nem tagadhatja, hogy a könyv érzelmileg is megérinti. Érzelmi viszonyulása nem (csak) a humorból fakad, és nem is arról van szó, hogy úgy bele tudna feledkezni, ahogy azt a gyerek teszi. Egyfajta elfogódottság ez, amit, természetét némiképp meghazudtolva, mégis a parodisztikus olvasat hív elő: nosztalgia az általa felidézett regények iránt, amelyekről hálátlanul talán már megfeledkeztünk – pedig mennyi önfeledt órát töltöttünk annak idején a társaságukban –, és most megint itt állnak előttünk, tisztán emlékszünk színükre, illusztrációikra, még az illusztrációk alá írt idézetekre is. Velük együtt tér vissza énünk egy része, amely együtt csörtetett a pampákon Paganellel, ott lovagolt Csingacsuk mögött. Innen a felnőtté válásból nagyon fájjaljuk azt a másik részt, ami visszavonhatatlanul és örökre elveszett, néha még az emlékezés számára is: a világgal való ismerkedés izgalmas szellemi kalandját, a felfedezett új birodalmak és titokzatos kertek varázsát és kincseit. Nyugodtan mondhatjuk: a nosztalgiába egy kis irigység is vegyül a gyerekek iránt.

A gyerek pedig, akiről korábban feltételezték, hogy a parodisztikus hangot a kalandok közepette elengedi a füle mellett, néha igen éles hallásról tesz tanúbizonyságot. Amíg a történetet éli, közben a humort, a groteszk, abszurd helyzeteket is felismeri és érti, egy bizonyos pontig. Nincs műszer, amely meghatározhatná ennek a pontnak a helyzetét, már csak azért sem, mert ez a pont folyton változik. Ahogy gyarapodik években és tapasztalatban, egyre többet vesz birtokba Paródia földrészből, míg végül teljesen az ő fennhatósága alá fog tartozni. De akkor már ott áll, ahol most mi, felnőttek, mert közben észrevétlenül feladta területeinek nagy részét a másik oldalon, és tudása hatalmának, birtokai nagyságának dacára úgy néz vissza a királyságra, ahonnan önhibáján kívül ki kellett vonulnia, ahogy most mi: vidám szomorúsággal.

JEGYZETEK

1 Bajor Andor: Egy bátor egér viszontagságai. Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1967, 77.

2 Komáromi Gabriella: Mi a gyermekirodalom? In Uő (szerk.): Gyermekirodalom. Helikon Kiadó, 1999, 9.

3 Uő. i. m., 13.

- 4 Kiss Judit: Bevezetés a gyermekirodalomba. Kolozsvár, Ábel Kiadó, 2000, 16.
- 5 Bettelheim, Bruno: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest, Gondolat, 1985, 17.
- 6 Éltető József: Bajor Andor: Egy bátor egér viszontagságai, Utunk, 1968, 4. sz.
- 7 Huizinga, Johan: Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására. Szeged, Universum Kiadó, 1990, 37.
- 8 Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan. Budapest, Gondolat, 1978, 117.
- 9 Komáromi Gabriella: i. m., 142.
- 10 Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: i. m., 128.
- 11 Bajor Andor: i. m., 75.
- 12 Uo. 60.
- 13 Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: i. m., 122.
- 14 Kiss Judit: i. m., 80.
- 15 Uo. 50.
- 16 Uo. 59.
- 17 Uo. 38.
- 18 Uo. 42.

Kategoria: Bajor Andor húsz éve
Denumire autor: Borsos J. Gyöngyi

Látó Szépirodalmi Folyóirat